

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ - IUS PERSONARUM

Η αρχαιότερη γραμματική έννοια του προσώπου (*persona*), που αναφερόταν στο θεατρικό προσωπείο ή γενικότερα στη θεατρική εμφάνιση του ηθοποιού, σταδιακά διαφοροποιήθηκε με την ένταξή της στη δικαστική ορολογία, όπου σήμαινε τη νόμιμη ικανότητα παραστάσεως ενώπιον δικαστικής αρχής. Στη συνέχεια, η ικανότητα αυτή ταυτίστηκε με την άσκηση από το δικαιούχο πρόσωπο οποιουδήποτε γενικότερου δικαιώματος είχε αυτό, το οποίο εναρμονιζόταν με την ειδικότερη υποκειμενική ενάσκηση του δικαιώματος αυτού.

Η τελευταία αυτή ενάσκηση του κεκτημένου δικαιώματος, με την ειδικότερη έννοια της αναγνωριζόμενης και προστατευόμενης από το Δίκαιο αξιώσεως ορισμένου προσώπου, υλοποιείται: είτε στα νόμιμα δικαιώματα υπέρ του προσώπου μας (*iura status*), είτε στα δικαιώματα επί άλλων ανθρώπων (*iura potestatis*), που αξιολογούνται στη συνέχεια της αναπτύξεως αυτής, είτε στα δικαιώματα επί πραγμάτων (*iura in re*), που περαιτέρω θα αξιολογηθούν, είτε, τέλος, στα δικαιώματα επί πράξεων ή παροχών τρίτων (*obligationes*), που, επίσης, περαιτέρω θα αξιολογηθούν.

Διαμορφώθηκε, έτσι, το δίκαιο των προσώπων (*ius personarum*), αναφερόμενο κυρίως στα φυσικά πρόσωπα που μπορούσαν να αποτελέσουν υποκείμενα δικαιωμάτων (*ius quod ad personas pertinet*), σε αντιδιαστολή με τα *res*, στην κατηγορία των οποίων ανήκαν περιου-

σιακά στοιχεία τα οποία μπορούσαν να αποτελέσουν μόνο αντικείμενα δικαιωμάτων, όπως ήταν οι δούλοι (*servi*), οι οποίοι ήταν βέβαιοι άνθρωποι (*homines*) κατά τη βιολογική τους κατάσταση αλλά όχι πρόσωπα (*personae*) κατά τη νομική τους ιδιότητα.

(Πηγές: *Gai Institutiones* 1, 8. *Institutiones Justiniani* 1, 2, 12 *de iure naturali, gentium et civili. Inst. J.* 1, 16 *de capitis deminutione. Digesta* 4, 5, *de capite minutis*).

I. ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Με βάση τις νομικές αυτές ιδιότητες που προαναφέρθηκαν προσδιορίζονταν στην ουσία η πραγματική ύπαρξη και η περαιτέρω δικαιοική ικανότητα των φυσικών *personae*, η οποία είχε κι αυτή διαβαθμίσεις (μεγαλύτερη ή μικρότερη, τέλεια ή ατελή).

Τα φυσικά αυτά πρόσωπα, για τη διαμόρφωση της νομικής τους προσωπικότητας, έπρεπε, πέρα από την κεκτημένη ανθρώπινη ιδιότητα (*homo*), να διαθέτουν ορισμένα αναγνωριζόμενα από το δίκαιο στοιχεία, χαρακτηριζόμενα ως *iura status*, που ερμηνευτικά αποδίδονται ως δικαιώματα δικαιοικής υποστάσεως ή ως προσδιοριστικά του ειδικότερου νομικού καθεστώτος δικαιώματα, παροχής της απαραίτητης εννοιολογικής οριοθέτησεως, κυρίως, των διάφορων προσωπικών νομικών καταστάσεων, η ύπαρξη των οποίων στους Ρωμαίους σηματοδοτούσε την ενγένει ένταξη των προσώπων αυτών στη ρωμαϊκή πολιτεία. Το χαρακτηριστικό στοιχείο αυτών εξειδικεύεται στην απώλεια των *iura status*, η οποία διαμόρφωνε μια σειρά πολυποίκιλων βασικών αποτελεσμάτων, που αποτελούσαν μειωτικά στοιχεία στην όλη νομική προσωπικότητα του Ρωμαίου πολίτη.

Οι μειώσεις, όμως, στις νομικές αυτές καταστάσεις (*iura status*) των *personae*, που προέρχονταν από την απώλεια ορισμένων από αυτές, δε σχετίζονταν με τις υφιστάμενες διαφοροποιήσεις ορισμένων φυσικών καταστάσεων των προσώπων, *status naturales*, όπως ήταν οι καταστάσεις του φύλου, της ηλικίας, κ.ά. καταστάσεων, που λειτουργούσαν ανεξάρτητα των κυρίως *iura status*.

Η ανθρώπινη, πάντως, ιδιότητα (*homo*), χωρίς την αναγκαία σύνδεσή της με την κτήση των αναγνωριζόμενων από το ρωμαϊκό δίκαιο νομικών καταστάσεων (*iura status*), δεν μπορούσε αναγκαστικά, αυτή καθαυτή, να οδηγήσει στην αναγνώριση της νομικής ιδιότητας του προσώπου (*persona*), που σημαίνει ότι η κάθε ανθρώπινη οντότητα δεν ήταν κατά τις ρωμαϊκές πηγές πρόσωπο, αλλά μόνο ο άνθρωπος

ο οποίος με την πρόσκτηση των απαραίτητων status αναγνωριζόταν από τη ρωμαϊκή πολιτεία ως πρόσωπο.

Για την ύπαρξη, όμως, του ανθρώπου έπρεπε να επέλθει η έναρξη της ανθρώπινης ιδιότητας (homo), η οποία ενεργοποιούνταν με τη γέννηση του κυοφορούμενου (nasciturus) ζωντανού και με ανθρώπινη μορφή, αποκλειόμενης έτσι της αναγνώρισεως της ανθρώπινης ιδιότητας στο γεννηθέν τέρας (monstrum), ενώ θεωρούνταν ότι η έναρξη των ιδιωτικών δικαιωμάτων του κυοφορούμενου άρχιζε από τη σύλληψή του, υπό την προϋπόθεση ότι αυτό θα γεννιόταν ζωντανό έστω και για λίγο, σύμφωνα με το ρωμαϊκό αξίωμα “nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodo eius quaeritur”. Η απώλεια της ανθρώπινης ιδιότητας επερχόταν με την επέλευση του θανάτου του ανθρώπου.

(Πηγές: *Gai Institutiones* 1, 147. *D. 1, 5 de statu hominum*. *Celsus D. 38, 16, 7*. *Iulianus D. 1, 5, 26*. *Paulus D. 1, 5, 7 & 50, 16, 231*).

Προσδιορίστηκαν, έτσι, τα αναγκαία στοιχεία για την αιτιολόγηση της άμεσης συνδέσεως της ανθρώπινης ιδιότητας με τις νόμιμα αναγνωριζόμενες νομικές καταστάσεις, που προσέδιναν στον άνθρωπο (homo) την ιδιότητα του προσώπου (persona).

Ειδικότερα, όμως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι εννοιολογικά ο όρος *status*, ως νομική κατάσταση ενταγμένη ειδικότερα στα *iura status*, συνδεόταν περισσότερο με το χαρακτηρισμό της ιδιότητας την οποία φερόταν ότι είχε το πρόσωπο (persona), η οποία μπορούσε να μεταβληθεί, ενώ συσχετιζόταν άμεσα με τον όρο *caput*, το οποίο σήμαινε κι αυτό μια ιδιαίτερη νομική κατάσταση αναγνωριζόμενη και προσδιοριζόμενη από τη ρωμαϊκή πολιτεία, η μεταβολή του οποίου χαρακτήριζε περαιτέρω τα μειωτικά αποτελέσματα τα οποία επέρχονταν στο όλο νομικό καθεστώς των Ρωμαίων πολιτών.

1. Οι νομικές καταστάσεις των φυσικών προσώπων

Τρεις ήταν οι ουσιώδεις και κύριες νομικές καταστάσεις (*iura status*), των προσώπων (personae) που αναγνωρίζονταν στο ρωμαϊκό δίκαιο, οι οποίες, άμεσα αλληλοσυσχετιζόμενες, ήταν: α) η κατάσταση της ελευθερίας, *status libertatis*, β) η κατάσταση της ρωμαϊκής πολιτείας, *status civitatis*, και γ) η κατάσταση της ρωμαϊκής οικογένειας, *status familiae*, η απώλεια μιας των οποίων επέφερε τη σχετική μείωση ή ελάττωση της νομικής προσωπικότητας, *capitis deminutio*, των Ρωμαίων πολιτών.

α) Η κατάσταση της ελευθερίας (*status libertatis*)

Η κατάσταση της ελευθερίας, ως νομική ιδιότητα του ελεύθερου ανθρώπου (*homo liber*) και κατά συνέπεια όχι δούλου (*servus*), αποτελούσε το βασικότερο στοιχείο που χαρακτήριζε την προσωπική κατάσταση του εκ γενετής ελεύθερου (*ingenuus*), αυτεξούσιου ανθρώπου (*homo sui iuris, suae potestatis*) στη Ρώμη, ο οποίος με την απαραίτητη συνδρομή και των δυο άλλων νομικών καταστάσεων (της ρωμαϊκής πολιτείας και της ρωμαϊκής οικογένειας) αποκτούσε την ιδιότητα του προσώπου (*persona*), υπαγόμενου μόνο στη ρωμαϊκή πολιτειακή εξουσία.

Η κατάσταση αυτή της ελευθερίας, ως βασική νομική έννοια, δεν επηρεαζόταν στην ειδικότερη ισχύ της από ορισμένους βασικούς εξουσιαστικούς περιορισμούς που λειτουργούσαν ως μορφές χαρακτηριστικών εξουσιαστικών σχέσεων στο πλαίσιο των *iura potestatis* επί ελεύθερων, πλην, όμως, υπεξούσιων, ανθρώπων (*homo alieni iuris subiectus*), όπως ήταν:

(α) η πατρική εξουσία (*patria potestas*), η οποία ασκούνταν επί όλων των κατιόντων,

(β) η εξουσία επί της συζύγου (*manus mariti*), καθώς και

(γ) η εξουσία παραχωρήσεως ή διαθέσεως αυτών σε τρίτους (διά της τυπικής δικαιοπραξίας της *mancipatio*), έτσι ώστε να καθίστανται τα υπεξούσια αυτά πρόσωπα *mancipium* τρίτου προσώπου, η εξουσία του οποίου επ' αυτών, από την άποψη της πραγματικής τους καταστάσεως, προσομοίαζε με την ασκούμενη επί των δούλων απόλυτη κυριαρχική εξουσία (*dominica potestas*), η οποία, όμως, παρόλα αυτά, δεν μπορούσε να επηρεάσει τα τυπικά *iura status et familiae* των υπεξούσιων αυτών, ούτε τη νόμιμη προστασία τους από τη ρωμαϊκή νομοθεσία ως ελεύθερων ανθρώπων.

(Πηγές: *Gai. 1, 159-163. Ulpiani epitome 11, 10-13*).

Η απώλεια της ελευθερίας (*status libertatis*) θεωρούνταν κυρίαρχο στοιχείο που επηρέαζε ουσιαστικά και καιρία την όλη προσωπική κατάσταση του προσώπου του Ρωμαίου, η οποία, επίσης, αποτελούσε, από την άποψη των νομικών αποτελεσμάτων της, τη μέγιστη μείωση της όλης προσωπικότητας του προσώπου, θεωρούμενη ως *capitis deminutio maxima*, κι αυτό, γιατί καθιστούσε το πρόσωπο του Ρωμαίου στερημένο από τη βασική του ιδιότητα του ελεύθερου. Το πρόσωπο,

έτσι, μετέπιπτε στην κατάσταση του δούλου (*servus*) ως *res*, αφού η απώλεια της βασικής αυτής καταστάσεως της ελευθερίας είχε ως άμεση συνέπεια τη μείωση και των άλλων δυο καταστάσεων, δηλαδή της ρωμαϊκής πολιτείας και της θέσεώς του στη ρωμαϊκή οικογένεια.

β) Η κατάσταση της ρωμαϊκής πολιτείας (*status civitatis*)

Η κατάσταση της ρωμαϊκής πολιτείας, ως έκφραση της ιδιότητας του πολίτη, αποτελούσε τη δεύτερη μετά την ελευθερία βασική ιδιότητα του προσώπου του Ρωμαίου, ο οποίος γινόταν έτσι Ρωμαίος πολίτης (*civis romanus*), με όλα τα δικαιώματα που παραχωρούνταν από τη ρωμαϊκή πολιτεία (*civitas romana*), τα οποία ήταν:

(α) αφενός πολιτικά, άλλως με τη σημερινή ορολογία δικαιώματα δημοσίου δικαίου, όπως ήταν το *ius suffragii*, το δικαίωμα της ψηφοφορίας στις εκκλησίες ή συνελεύσεις του ρωμαϊκού λαού (*comitia*), και το *ius honorum*, το δικαίωμα εκλογής στα αξιώματα των Ρωμαίων αρχόντων (*magistratus*),

(β) αφετέρου ιδιωτικά ή ιδιωτικού δικαίου, όπως ήταν το *ius commercii*, το δικαίωμα των συναλλαγών (αγορών, πωλήσεων, κ.ά.), το *ius conubii*, το δικαίωμα της επιγαμίας μόνο με Ρωμαίες κατά τους τύπους του αυστηρού (*cum manu*) ρωμαϊκού γάμου (*iustum matrimonium*), απόρροια του οποίου ήταν κι άλλα δικαιώματα, όπως η *patria potestas* (πατρική εξουσία), η *manus* επί της συζύγου, κ.ά., σύμφωνα, πάντοτε, με τις διατάξεις του *ius civile* που προσιδίαζε μόνο στους Ρωμαίους πολίτες (*cives romani*).

Η απώλεια της ρωμαϊκής πολιτείας (*status civitatis*), η οποία μπορούσε να επέλθει, εκτός των άλλων προσδιοριζόμενων από τη ρωμαϊκή νομοθεσία λόγων, εξαιτίας της απώλειας της καταστάσεως της ελευθερίας, επέφερε στο Ρωμαίο πολίτη τη μέση μείωση της προσωπικότητάς του, θεωρούμενη ως *capitis deminutio media*, η οποία είχε ως βασικές επιπτώσεις:

(α) την άρση της ιδιότητας του Ρωμαίου πολίτη (*civis romanus*) και κατά συνέπεια την απώλεια όλων των δικαιωμάτων που αρύονταν από το προσιδιάζον στην ιδιότητά του αυτή *ius civile*,

(β) την απώλεια της θέσεώς του στη ρωμαϊκή οικογένεια στην οποία προηγούμενως μετείχε ως μέλος της,

(γ) την απώλεια της λεγόμενης πολιτικής τιμής (*existimatio*), με την οποία συνδεόταν άμεσα η όλη κοινωνική και ηθική υπόσταση του Ρωμαίου, που επέφερε ουσιαστικές, νομικές και πραγματικές, μειώ-

σεις των κεκτημένων δημόσιων και ιδιωτικών δικαιωμάτων, η οποία επερχόταν:

(γα) είτε ως συνέπεια επιβολής ποινών σύμφωνα με το αρχαιότερο ρωμαϊκό δίκαιο,

(γβ) είτε εξαιτίας των επιβαλλόμενων από τον τιμητή = κήνσορα (censor) ηθικών κυρίως κυρώσεων (ή επιτιμίων, μορφής ποινών επιβαλλόμενων με τις *notae censoriae*), για παραβάσεις αναφερόμενες στις περιπτώσεις αγαμίας, κακής συμπεριφοράς ή σκληρότητας προς τα τέκνα ή τους δούλους, επιορκίας, παραμελήσεως των καθηκόντων προς την πολιτεία ή των στρατιωτικών υποχρεώσεων, κ.ά., που επισημάνθηκαν στο μεταγενέστερο δίκαιο της δημοκρατίας,

(γγ) είτε εξαιτίας επιβολής της ποινής της ατιμίας (*infamia*), για πολλούς λόγους, πράξεις και ενέργειες των Ρωμαίων, όπως: μετά από καταδίκη για ατιμωτικά αδικήματα, ως συνέπεια μειωτικής απολύσεως από το στράτευμα, μετά από διάπραξη τοκογλυφίας ή πορνείας ή μοιχείας ή παρά φύση ασέλγειας ή διγαμίας ή παραβιάσεως του πένθιμου ενιαυτού, κ.ά., που επέφεραν ιδιαιτέρως δυσμενή αποτελέσματα, εξικνούμενα από τον αποκλεισμό από τα ρωμαϊκά αξιώματα μέχρι την απώλεια του δικαιώματος της έγκυρης μαρτυρικής καταθέσεως, τον αποκλεισμό από την κτήση της ιδιότητας του επιτρόπου, κ.ά., που διαμορφώθηκαν σε ευρύτερη έκταση, επίσης, στο μεταγενέστερο δίκαιο της δημοκρατίας,

(γδ) είτε εξαιτίας της έμμεσα συνδεόμενης με την πολιτική τιμή σχέσεως της θρησκείας με τη ρωμαϊκή πολιτεία, η οποία, ιδιαίτερα στο μεταγενέστερο δίκαιο της αυτοκρατορίας, στην περίπτωση της χριστιανικής θρησκείας, επί Μ. Κωνσταντίνου και στη συνέχεια επί Ιουστινιανού, απέκτησε ιδιαίτερη πολιτειακή σημασία, εξαιτίας της αναγνωρίσεώς της ως επίσημης θρησκείας της ρωμαϊκής επικράτειας, που οδήγησε σε βασικές μειώσεις της πολιτικής τιμής όλων των αιρετικών μη Χριστιανών κατοίκων της αυτοκρατορίας, και

(δ) τη μετάπτωσή του στην τάξη του ξένου (*peregrinus*), ο οποίος θεωρούνταν κατά το ρωμαϊκό δίκαιο πρόσωπο (*persona*), έχοντας, όμως, δικαιοική ικανότητα σύμφωνα με το *ius gentium*, αποκλειόμενης της οποιασδήποτε προστασίας του από το προσιδιάζον μόνο σε Ρωμαίους πολίτες (*cives*) *ius civile*.

γ) Η κατάσταση της ρωμαϊκής οικογένειας (*status familiae*)

Η κατάσταση αυτή με την έννοια της θέσεως του πολίτη μέσα στη ρωμαϊκή οικογένεια, αποτελούσε την τρίτη χαρακτηριστική ιδιό-

τητα του Ρωμαίου, ο οποίος ως ελεύθερος και ως πολίτης έπρεπε να ανήκει σε μια ρωμαϊκή οικογένεια (*familia*) ως εξ αρρενογονίας (*agnatus*) μέλος της. Η σχέση αυτή ήταν η μόνη αναγνωριζόμενη από το *ius civile* νομική σχέση μεταξύ των μελών της ίδιας οικογένειας, τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους:

(α) είτε με την πατρική εξουσία (*patria potestas*) του αρχηγού της οικογένειας (*pater familias*), ως υπεξούσιοι, *homines alieni iuris*, δηλαδή τέκνα ή θυγατέρες, *filii* ή *filiae familias*,

(β) είτε με τη συζυγική εξουσία (*manus*), έτσι ώστε ως *agnati* να μετέχουν στα αρυόμενα εκ του *ius civile* δικαιώματα, και ιδιαίτερα στα προερχόμενα από την επαγωγή της κληρονομίας, της αρχέγονης *legitima successio*.

Η απώλεια της καταστάσεως της ρωμαϊκής οικογένειας (*status familiae*) επέφερε μικρή μείωση της προσωπικότητας του Ρωμαίου πολίτη, χαρακτηριζόμενη για το λόγο αυτό ως *capitis deminutio minima*, βασικό αποτέλεσμα της οποίας ήταν η στέρηση των συγγενικών εξ αρρενογονίας (*agnatio*) κληρονομικών δικαιωμάτων του, από την ορισμένη οικογένεια στην οποία μέχρι τότε μετείχε ως μέλος της. Ως ενδεικτικές περιπτώσεις της μειώσεως αυτής αναφέρονται η χειραφέτηση του υπεξούσιου σε αυτεξούσιο, ο γάμος *cum manu* της υπεξούσιας θυγατέρας, η οποία αποκοπτόταν από την πατρική της οικογένεια, κ.ά., ενώ επισημαίνεται ότι η *capitis deminutio* αυτή δεν επηρέαζε αρνητικά τις άλλες δυο νομικές καταστάσεις (*iura status*) του Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή το *status libertatis* και το *status civitatis*. Υφίστατο, πάντως, η υποχρέωση διατηρήσεως του *status familiae*, της συνδέσεως δηλαδή του Ρωμαίου πολίτη με μια οικογένεια, η οποία υπήρχε, ως μια από τις βασικές ιδιότητες που συνέθεταν την όλη προσωπικότητα του Ρωμαίου πολίτη έναντι της ρωμαϊκής πολιτείας.

2. Διακρίσεις των φυσικών προσώπων

Οι γενικότερες διακρίσεις των φυσικών προσώπων στο ρωμαϊκό δίκαιο, που αναφέρονται περαιτέρω με βάση το ειδικότερο εννοιολογικό τους περιεχόμενο, αποτελούν βασικά δικαιικά στοιχεία της νόμιμης ή μη ασκήσεως των οποιωνδήποτε ιδιωτικών δικαιωμάτων (*iura*, που βασιζόνταν στο ερμηνευτικό πλαίσιο του *ius*, δηλαδή του δικαίου με την υποκειμενική του όρου έννοια, που σήμαινε το δικαίωμα): α) των ελεύθερων αυτεξούσιων ή υπεξούσιων προσώπων (*homi-*